INSTITUTSIONAL YONDASHUV ASOSLARI

Sadullayev Baxtovar
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekistonMilliy universiteti
3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Institutsional yondashuv asoslari, bir tizim yoki tashkilotning faaliyatlarini tartibga solish, boshqarish, to‘ldirish, yo‘l qo‘ymoq va ijro etish prinsiplarini o‘z ichiga olgan jamiyat, sanoat, iqtisodiyot va boshqa sohalarda amalga oshiriladigan qoidalar va tushunchalardir. Bu asoslar, bir institutda ishlayotgan barcha a'zolar uchun ta'lim, tashkilotning salohiyatli ish bajarishini ta'minlash, faoliyatda barqarorlik va yuqori natijalarni ko‘rish, ma'suliyatli ish bajarish va innovatsiyalarga imkoniyat yaratishga ko‘mak beradi. Ushbu maqolada Institutsional yondashuv asoslari haqida so‘z yuritiladi.
Kalit so‘zlar: Markizm, nazariya, Frankfurt, lenizm, mafkura.

Institutsional nazariyalarning paydo bo‘lishi va rivojlanishi tarixi Ilmiy iqtisodiy nazariyalar shakllanishi XVII asrda Yevropada dastlab V.Petti, Buagilber, keyinroq esa, A.Smit va D.Rikardolarning klassik iqtisodiy ta'limotlari bilan tavsiflanadi. XIX asrning yetmishinchi yillariga kelib, klassik nazariyaning K.Menger, M.Jevons, L.Valras va boshqa tadqiqotchilarning faoliyati zamiridagi marjinal yondashuv bilan kengayishi neoklassik nazariya sifatida A.Marshallning “Iqtisodiyot prinsiplari” asarida o‘z ifodasini topdi. A.Marshallning qarashlari J.B.Klark izlanishlarida takomillashdi.

Neoklassik nazariyaning asosiy tamoyillari ikki qismdan iborat. Asosiy tamoyillarning birinchi qismini klassikaning “eski” tamoyillari, ikkinchi qismni esa, neoklassikaning “yangi” tamoyillari tashkil etadi. “Eski” tamoyillar “qat’iy negiz” bo‘lsa, “yangi” tamoyillar neoklassikaning “himoya qobig‘i”ni tashkil etadi. “Eski” tamoyillarga quyidagila kiradi.

- bozorda hamma vaqt muvozanat mavjud, u yagona Pareto (Valras-Errou- Dobre) optimumi talablariga mos keladi;
- bozorda individlar tomonidan oqilona tanlov amalga oshiriladi;

individlarga tashqi omillar ta'sir ko‘rsatmaydi, ularning biror holatni
afzal bilishi barqaror va ekzogen xususiyatga ega;

- xarajatlarning yagona turi ishlab chiqarish xarajatlari hisobga olinadi. Ayni chog'da ayirboshlash xarajatlari e'tiborga olinmaydi.

“Yangi” tamoyillarga ko‘ra:

- bozorda ayirboshlashni amalga oshirish uchun resurslarning xususiy mulkligi asosiy zamin hisoblanadi;
- individlarda bitim to‘g‘risidagi barcha axborot mavjud;
- ayirboshlash chegaralari kamayib boruvchi foydalilik tamoyili asosida hamda resurslarning dastlabki taqsimlanishidan kelib chiqib, belgilanadi.

Hozirgi vaqtda neoinstitutsional yondashuvdan nafaqat iqtisodchilar va sotsiologlar, balki yuristlar va siyosatshunoslar ham foydalanmoqda. Bu ko‘proq ham jahon xo‘jalik tizimini, ham alohida olingan milliy iqtisodiyotni tadqiq etishga taalluqli, chunki fundamental tahlilni, xoh u iqtisodiy nazariya, siyosatshunoslik, sotsiologiya, huquq bo‘lsin, bir fan doirasida olib borib bo‘lmaydi. Hozirgi bosqichda iqtisodiy imperializm. iqtisodiy fanning deyarli barcha oqimlariga xos, biroq neoinstitutsionalizmda u yaqqol namoyon bo‘ladi, bu boshqa metodologik asoslardan voz kechmagan va neoklassikaning “qat’iy negizi”ni o‘zgartirmagan holda jamiyat haqidagi boshqa fanlar – psixologiya, sotsiolgiya, siyosatshunoslik fanlarining ishlanmalaridan foydalanish imkonini beradi, bu tahlil sohasini sezilarli darajada kengaytirib, uni boyitadi va aniqlikka

yaqinlashtiradi.Neoinstitutsionalizm ikkita umumiy asosdan kelib chiqadi, birinchidan, ijtimoiy institutlar ahamiyatga ega, ikkinchidan ular neoklassik nazariya vositalari yordamida tadqiq etiladi. Ushbu ikki taraflama xususiyat neoinstitutsionalizmni “eski” institutsionalizm va neoklassik nazariyadan ajratib turadi. Neoinstitutsionalizm neoklassik nazariyadan insonning ko‘paytiruvchi xattiharakati va metodologik individualizm tamoyillarini meros qilib olgan holda o‘tgan asrning 50-60 yillarga kelib shakllandi. Neoinstitutsionalizmning ayrim variantlarida o‘yinlar nazariyasidan foydalaniladi. Ayrim neoinstitutsionalistlar o‘z tadqiqotlarida evolyutsion nazariya qoidalariga tayanadi. Biroq, ularning o‘xshashligiga qaramay, neoinstitutsional va neoklassik yondashuvlarining metodologik xususiyatlarini belgilab beruvchi bir qator farqlarni ajratish mumkin.Neoinstitutsional nazariya ijtimoiy jarayonning real faoliyat ko‘rsatuvchi ishtirokchilari sifatida guruhlar yoki tashkilotlarni emas, balki alohida individlarni o‘rganadi. Shu tariqa tashkilotlar ichida individlar o‘rtasida yuzaga keladigan munosabatlar turli tashkiliy tuzilmalarning mavjud bo‘lishini izohlash uchun hal qiluvchi omil hisoblanib, neoinstitutsional nazariyani o‘rganish ob’ekti sanaladi, ayni paytda neoklassik nazariyada firma “qora quti” sifatida ko‘rib chiqildi. Firmaning paydo bo‘lishi masalalari ham neoklassiklar nazaridan chetda qoldi, ayni paytda neoinstitutsional yo‘nalish vakillarining ko‘plab ishlari, shu jumladan R.Kouz ishlari [30]ning maqsadi “firmaning mavjud bo‘lishini izohlash va uning faoliyati ko‘lamlarini belgilab beruvchi sabablarni qidirib topishdan iborat bo‘ldi”. Ta’kidlash lozimki, metodologik individualizm bir qator jarayonlarni tadqiq etish uchun ancha jiddiy cheklovlarni belgilaydi. Masalan, davlatni yagona, uyg`unlashgan tarzda foliyat ko‘rsatuvchi, bo‘linmas organizm sifatida aniq tasavvur qilishga to‘liq tayangan tadqiqotni amalga oshirish ancha muammoga aylandi; davlatning maqsadli funksiyasini ko‘paytirishga, individlar funksiyalarining qismi (agregati) hisoblanmaydigan o‘ziga xos “ijtimoiy ne’mat funksiyasi”ga asoslangan yondashuvlardan foydalanish ham qiyindek tuyuladi. Ikkinchi tomondan, bunday asos tadqiqot natijasida olinadigan xulosalarning amaliyot nuqtai nazaridan ahamiyatini yanada oshiradi, chunki ular real ma’lumotlarga asoslanadi. Individlar va institutlarning o‘zaro bog`liqligini tahlil etishda boshlang`ich nuqtaga nisbatan ikkita tamoyil mavjud. Birinchi tamoyilda institutlar individlarning manfaatlari hamda xatti-harakatlari orqali tushuntiriladi va metodologik individualizm deb nomlanadi. Ya’ni, individ institutlarni tahlil qilishda boshlang`ich nuqta hisoblanadi. Masalan, davlatni tavsiflashda uning fuqarolarining manfaatlari va o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqiladi. Metodologik individualizm tamoyilining davomi spontan evolyutsiya konsepsiyasidir. Ushbu konsepsiyaga ko‘ra, institutlar insonlarning harakatlari natijasida paydo bo‘ladi degan taxmin ilgari suriladi. Ya’ni, individlar birlamchi, institutlar esa ikkilamchi o‘rin tutishi to‘g`risidagi taxmin neoklassiklar qarashlarida aks etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vahobov A. va boshqalar. Budjet - soliq siyosati yaxlitligi. O‘quv qo‘llanma. -T.: Iqtisod va moliya.
2. Vahobov A. va boshqalar. Moliyaviy va boshqaruv tahlili. Darslik. T.: Sharq 2005.
3. Malikov T., Xaydarov N. Davlat budjeti. O‘quv qo‘llanma, T.: “IQTISOD-MOLIYA”.
4. Malikov T., Xaydarov N. Budjet daromadlari va xarajatlari. O‘quv qo‘llanma, T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007.
5. Malikov T., Xaydarov N. Budjet: tizimi, tuzulmasi, jarayoni. O‘quv qo‘llanma, T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2008.
6. Yo‘ldoshev Z., Malikov T. Uy xo‘jaligi moliyasi. O‘quv qo‘llanma, T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2008.
7. Неshumoй A.C. Финансы. Учебник.-М.: “Dashков и К”, 2007. 512 с. 8. Романовский В.М. Учебник.-М.: “Юрайт”, 2008.

WORDLY
KNOWLEDGE